

ETINĖ METAFIZIKOS PRASMĖ IR KOMUNIKACIJA KITAIP: E. LEVINAS

Jolanta Saldukaiytė

Mykolo Romerio universitetas, Filosofijos katedra,
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
El. paštas: J.Saldukaiyte@mruni.eu

Straipsnyje svarstoma Emmanuelio Levino kritika Vakarų metafizikos atžvilgiu, kuri, turint omenyje Martiną Heideggerį, gali būti įvardyta užmarštimi. Tačiau šiuo atveju tai ne būties, o *kitaip nei būties (autrement q'etre)* užmarštis. Aptariant kitybės sampratą ir pabrėžiant skirtumo aspektą, parodoma, kad kitybė Levino filosofijoje sutinkama ne konceptualiai, ne savirefleksijos būdu ar ontologiškai, o per išraišką, per Kito veidą. Drauge tai yra ir komunikacijos su Kitu užmezgimas. Analizuojant susitikimo su Kitu ir komunikacijos su juo pobūdį, svarstoma, kaip Levinui pavyksta išvengti ontologinio ir pažintinio santykio bei grįžti prie tradicijos užmirštos etinės metafizikos dimensijos.

Reikšminiai žodžiai: metafizika, kitybė, etika, veidas, komunikacija.

doi:10.3846/cpc.2013.05

Įvadas

Emmanuelis Levinas, kaip ir Martinas Heideggeris, yra priskiriamas prie Vakarų filosofinės tradicijos kritikų. Būtent Heideggerio filosofijoje regėdamas visos Vakarų filosofinės tradicijos išbaigimą ir išsipildymą, filosofinę tradiciją dažniausiai kritikuoja kaip heidegerišką ontologiją.

Levinas iš dalies perima heidegerišką pačios filosofijos sampratą, pagal kurią viena būties problema suvokiama kaip filosofijos problema *par excellence*. Drauge su Heideggeriu pripažįstant būties klausimo pirmumą, perimamas ir nereprezentacinis būties mąstymas bei ontologinio skirtumo samprata. Tačiau nors heidegerišką būties ir esinio skirtumo įžvalgą bei būties veiksmaziškumo sampratą Levinas įima į savo filosofiją, jų neatkartoja. Pasinaudojant Levino (ir kai kurių kritikų) ištarme, galima sakyti, kad mąstytojas čia siekia ištrūkti iš „heidegeriškos filosofijos klimato“.

Tačiau šio atsitraukimo nereikia suprasti ir kaip grįžimo į ikiheidegerinę filosofiją.

Vakarų mąstymo kritika Levino filosofijoje nereiškia šio mąstymo atmetimo. Konstatuodamas transcendencijos destrukciją, Levinas ieško galimybės aptikti transcendenciją, peržengdamas ir įveikdamas ontologiją, o drauge grįžti prie to, kas metafizikos užmiršta. Priešingai nei dauguma kitų metafizikos kritikų, Levinas siekia atlikti ne destrukcijos ar dekonstrukcijos judesį, bet išvelgti pozityvią metafizikos prasmę. Prie jos Levinas eina grąžindamas į filosofiją antikinę gėrio sampratą ir etinį matmenį.

Metafizika ir kito užmarštis

Levino pagrindinio oponento Heideggerio esminis priekaištas metafizikai yra tas, kad ši

užmiršusi pačią būtį, užmiršusi būties klausimą ir pasinėjusi į svarstymus apie esinius. Šiuo atžvilgiu Levino filosofijos išėities taškas artimas heidegeriškajam. Dar daugiau – iš dalies kyla Heideggerio svarstomos problematikos kontekste. Jau savo ankstyvajame tekste *Apie pabėgimą* Levinas atnaujina, kaip pats teigia, „antikinę būties kaip būties problemą“ (Levinas 2003: 56). Galima sakyti, kad čia Levinas, sekdamas Heideggeriu, grįžta prie būties klausimo, drauge įimdamas ir tai, kas Heideggerio jau atrasta. Taip Levino priekiaštą Vakarų filosofijai, paraleliai Heideggeriui, galima būtų įvardyti kaip kaltinimą užmarštimi. Tačiau tai ne būties, o *kitaip nei būties* užmarštis. Jo siekis yra išryškinti ir išsaugoti tai, kad metafizikoje, įrašytas kito, transcendencijos ilgesys ir nuojauta. Metafizika Levino pamatoma kaip persmelkta To Paties ir Kito skirtumo užmarštis (Levinas 1987: 48). Taigi Levinas, grįždamas prie metafizikos, kelia ne būties klausimą, svarsto ne heidegeriško būties – esinio skirtumo problematiką, bet kelia *to paties* ir *kito* skirtumo klausimą. Heideggeris¹ iš Platono *Sofisto* dialogo (Plato 244a, 254b–256b) perima *on* ir *me on* skirtumą, nurodantį į būties ir esinio skirtumą bei būties užmarštį. Tuo tarpu Levinas pasiremia tame pačiame Platono dialoge brėžiamu *tauton* (tas pats) ir *to heteron* (kitas) skirtumu².

Vakarų filosofinę tradiciją įvardydamas alegrijos kitybei filosofija, Levinas tvirtina, kad nuo Parmenido iki Heideggerio kitybę stengtasi pavergti tapatybei ir sistemai. Taip filosofija, *kitą* suvedanti į *tą patį*, tampa *auto-nomija*. Vakarų filosofija – „ne santykis su kitu kaip tokiu, o kito suvedimas į *tą patį*“ (Levinas 2007: 46). Tačiau

Levinas numato, kad filosofijos nuotykis nesibaigia ontologijoje ir kiekvieno *kito* įtraukime į *tą patį*. Priešingai – *kitas* išsprūsta iš *to paties* apskritimo. Siekis tai, kas *kita*, suvesti į tai kas, *tas pats* pamatomas kaip ego viešpatavimas – kas besikeistų, kokia įvairovė besiskleistų, ego lieka nepakitęs. *Kito* suvedimą į *tą patį* Levinas perskaito ir Heideggerio *Būtyje ir laike*, netgi tvirtindamas, kad Heideggerio filosofija susumuoja visą Vakarų filosofijos evoliuciją: santykis su kitu pajungiamas beasmenei būčiai, siekiama įsiklausyti į jos beasmenį balsą (Levinas 1987: 52; 2007: 299; 1990: 231–234).

Taigi nors Levinas kartu su Heideggeriu klausia apie būtį, tačiau tuo pat metu ir priešingai jam, nes Heideggeriui būtis – galutinis rūpestis, o Levinui būties klausimas veikiau yra tik atspirtis tolesniems ieškojimams. Būties problema nors ir paliečiama Levino filosofijoje, tačiau ji netampa fundamentinės ontologijos plėtojimu, o priešingai, nutolsta nuo ontologijos. Kitaip nei Heideggeris, Levinas tvirtina, kad metafizikos klaida ne ta, kad ji netinkamai kėlusi būties klausimą, o ta, kad ne būties klausimas yra pirminis ar pagrindinis. Mums artimiausia yra ne būtis, kaip kad teigia Heideggeris laiške *Apie humanizmą* (Heidegger 1949), o tai, kad aš esu Kito įkaitas. Ir ne būtis užmiršta, o užmirštas Kito orumas.

Kitas ir skirtumas

Kito, kitybės terminas šiuolaikiniame filosofiniame diskurse yra plačiai išvirtinęs – nuo egzotinio kito iki etinio kito. Tačiau būtent Levino indėlis į tai yra bene didžiausias. Kito, kitybės filosofijai dėmesys sustiprėja iškilus subjekto ir subjektyvumo problematikai. George'as W. F. Hegelis išplėtoja kito mano sąmonėje sampratą, Edmundo Husserlio fenomenologijoje su kitu susiduriama svarstant intersubjektyvumo problematiką. Tačiau atpažintas kitas čia tampa panaikintu kitu. Kito analizė taip pat plėtojama Jeano-Paulio Sartre'o (mano laisvei grasinantis kitas), Paulio Ricoeuro (aš pats sau kaip kitas), Jacques'o Lacano (didysis Kitas) ir kt. filosofijose.

¹ Pirmosiose *Būties ir laiko* eilutėse Heideggeris fiksuoja tai, ką galima būtų įvardyti graikiškojo *on* – dviprasmiškumu. *On* tampa tiltu, jungiančiu būtį ir esinius, būtį kaip veiksmąodį ir būtį kaip daiktavardį.

² Platono *Sofiste tauton* (tas pats) ir *to heteron* (kitas) yra pagrindinės būties kategorijos, kurios negali būti suvestos viena į kitą (Plato 254b–256b). Taip pat žr. (Platonas 1995: 35ab): „jėga privertęs maišymui nepaklūstančią skirtingumo prigimtį sujungti su tapatumo [prigimtimi]“. Plg.: „Pasak *Timajo*, To Paties apskritimas aprėpia ar apima *Kito* apskritimą“ (Levinas 2001: 250).

Levino filosofijoje kitybė įgyja įvairius pavidalus – tai ir moteriškumo kitybė, mirties kitybė, galiausiai Dievo kitybė. Tačiau esminė ir visus juos vienijanti yra radikali žmogaus kitybė. Kitybę sukonkretindamas ir traktuodamas kaip Kitą asmenį, Levinas išryškina ir kitokią metafizikos prasmę (Levinas 2007: 302). Plėtodamas kito sampratą, Levinas atsisako ir ankstyvajame savo filosofijos periode vartotų egzistencijos bei egzistuojančio terminų. Levino judėjimas nuo egzistencijos link egzistuojančio laipsniškai išveda kito [*autre*], suprantamo kaip Kito asmens [*Autrui*], link Richardas A. Cohenas, pratęsdamas Derrida, teigiantį, kad Levino mąstymas primena paplūdimį skalaujančią bangą – ta pati banga grįždama plaka vis tą patį krantą, pakartodama save ir drauge atsinaujindama (Derrida 1995: 312), pabrėžia, jog Levino minties „banga“ vis pasistūmėja į priekį, drauge tai yra ir kitybės radikalizavimas. Knygoje *Nuo egzistencijos prie egzistuojančio* analizuojama egzistencijos kitybė, *Laikas ir Kitas* – laiko, *Totalybėje ir begalybėje* – etikos, *Kitaip negu būtis, arba anapus esmės* – kalbos, galiausiai – *Apie Dievą, ateinantį į mąstymą* analizuojama Dievo kitybė (Cohen 1994: 135, 136).

Darydamas skirtumą tarp kito kaip *Autre* ir Kito kaip *Autrui*, Levinas turi omenyje, kad kitas kaip *Autre* – dažniausiai kitas kaip skirtingas nuo to paties. Tuo tarpu *Autrui* – Kitas asmuo. „Visiškai kitas yra Kitas“ (*L'absolument Autre, c'est Autrui*) (Levinas 2007: 39). Lietuviškai būtent verčiant *Autrui* yra įprasta rašyti iš didžiosios raidės – Kitas. Tačiau, reikia pastebėti, kad Levinas griežtai nesi-laiko šios perskyros ir kartais terminus vartoja sinonimiškai. Levinui, kaip vėliau ir Derrida, kitas yra Kitas, jei jis nurodo į visiškai Kitą (absoliučiai Kitas). Kitas yra absoliutus skirtumas, drauge tai tampa kitaip nei būtis sinonimu. Skirtumas tarp to paties ir kito nepriklauso nei nuo to paties, nei nuo kito turimų savybių: „Kito kitybė [*L'altérité d'Autrui*] nepriklauso nuo jokių savybių <...>“ (Levinas 2007: 194). Kitas yra absoliutus skirtumas ir negali būti apimtas to paties. Kitaip tariant, pirmiau yra ne tapatybė ir pagal ją aptinkami skirtumai,

bet pats skirtumas yra pirminis. Tapatybė tarp manęs ir Kito nei duota pradžioje, nei galima pasiekti dialektinėje žaismėje.

Levino teigimu, Vakarų filosofijoje Kitas, kitybė mąstyti kaip kažkas atskiro nuo *to paties*, skirtingo, tačiau Kitas dažniausiai suvoktas tik negatyviu būdu, galiausiai pajungiant jį supratimui arba supanašinant. Taip Vakarų filosofija, kitybę suvedama į tapatybę, lieka tapatybės, arba kitaip totalybės, filosofija (Levinas 1996: 7, 11–22). Vakarų filosofinėje tradicijoje kiekvienas santykis tarp *to paties* ir *kito* tampa beasmeniu santykiu universalioje tvarkoje. Egzistuojantysis suvedamas į neutralią idėjos būseną, būtį, sąvoką. „Kito, tampančio tema arba objektu neutralizavimas <...> yra būtent jo redukcija į Tą Patį“ (Levinas 2007: 43). Šios Levino kritikos, kaip jau minėta, neatlaiko ir Heideggeris. Būties atvirumo dėka aptinkamas esinys (egzistuojantis) visados yra esinys būties horizonte. Nors būtis Heideggerio filosofijoje nėra aukštesnis grindžiantis esinys, tačiau visa buvoja jos šviesoje. Heideggeris išryškina būties – esinio skirtumą, galima būtų sakyti, kad būtis yra esinio kitas, kaip teigia Francois'as Raffoulas (Raffoul 2005), tačiau būtis vis tik visada yra štai-būties būtis, visada sava. Taip žvelgiant, štai-būtis, būdama nukreipta į būties anonimiškumą ir neutralumą, nėra visiškai sutrikdoma. Būtis suprantama, o Kito pasirodymas yra išraiška, manifestavimasis.

Levinas išsivaduoja iš universalios anoniminės būties, teigdamas Kitą. Kitas pralaužia *to paties* totalybę perpildydamas *to paties* apriorines savybes. Levino teigimu, subjektyvumas save aptinka veidas-į-veidą su kitybe, išsaugančia fundamentalų skirtingumą. Kitas kaip begalybė pažadina geismą, kuris negali būti patenkintas. Tas pats nuolatos užklauiamas, į jį nuolatos kreipiamasi. *To paties* bei *kito* kovos ir prievartinį santykį aptinkame Sartre'o, su kuriuo nemažai polemizavo Levinas, filosofijoje. Kito žvilgsnis, kaip teigia Sartre'as, yra ne tik manęs pertvarkymas, bet ir visiškas pasaulio pakeitimas. Kitas siekia mane užgrobti ir atimti iš manęs mano pagrindą, jis taip pat grasina ir mano galimybėsms. Mano galimybės man išlieka, ta-

čiau Kitas jas nusavina mane sekdamas: „mano galimybę pasislėpti kampe Kitas gali pakeisti į savo galimybę atidengti mane, identifikuoti, sulaikyti“ (Sartre 2005: 264). Sartre'o žodžiais tariant, Kitas yra užslėpta mano galimybių mirtis. Mano galimybės nėra tai, kas priklauso išimtinai man ir kas mane daro *kitokiu*. Aš jau nebesu padėties šeimininkas, aš nežinau, kaip Kitas mane įvertins, mano būtis man yra neapibrėžiama ir nenusakoma. Taigi Sartre'as, nors ir teigdamas, kad tik per Kitą galiu būti tu, kuo esu, pabrėžia tai, kad Kitas mane apriboja. Tačiau Levinas, kitaip nei Sartre'as, randa būdą, kaip išsivaduoti iš noro sunaikinti Kitą. Buvimas-su tampa buvimu-wardan-kito. Aš yra vienišas ir izoliuotas tol, kol nesusitinka su Kitu, kol neužsimezga savita komunikacija.

Santykiui su Kitu atskleisti yra parankus Levino pasitelkiamas Gigo mitas. Šis Gigo mitas yra žinomas dar iš Herodoto *Istorijos* ir Platono *Valstybės*. Herodotas *Istorijos* Pirmoje knygoje (Herodotas 2008: I, 7–15) pasakoja apie Lydijos karalių Kandaulą, savo žmoną laikiusiu gražiausia iš visų moterų. Ietinikui Gogui, geriausiam savo draugui, jis vis girdavęs žmonos grožį, tačiau norėjęs, kad šis pats įsitikintų ir į ją slapčia pažiūrėtų, nes „žmonės mažiau tiki ausimis negu akimis“ (Herodotas 2008: I, 8). Nepaisant karaliaus ir Gigo pastangų, karalienė klastą pastebėjo ir pasiryžo nubauti Giga. Herodoto Gogui iškylanti dilema – pačiam patirti neteisenumą ar jį įvykdyti. Vėliau Platono perpasakota istorija kiek skiriasi. Platoniškoje Gigo mito versijoje taip pat svarstoma teisingumo–neteisingumo problema. Antroje *Valstybės* knygoje Platonas pasakoja apie piemenį, radusį auksinį žiedą (Platonas 2000: 359d, 360d). Žiedo akutę pasukęs į delno vidų, Gigas tapdavo nematomu. Gigas žiedą panaudojo piktam – suviliojo karaliaus žmoną, jos padedamas nužudė karalių ir pats tapo valdovu. Glaukonas, pasakodamas šią istoriją Sokratui, nori išryškinti, kad „nė vienas nėra teisingas savo noru, o tik iš prievartos, nes teisingumo niekas nelaiko gėriu sau asmeniškai ir kai tik mano galįs elgtis neteisingai, taip ir elgiasi“ (Platonas 2000: 360c). Kitaip tariant, buvimas nematomu sukuria tam tikrą neatsa-

kingumo situaciją. Galimybė likti nenubaustam paskatina elgtis neteisingai, nes taip galima daug daugiau pasiekti. Sokratas dešimtoje *Valstybės* knygoje galiausiai teigia įrodęs, „kad teisingumas pats savaime yra didžiausias gėris sielai ir kad ji privalo teisingai elgtis nepriklausomai nuo to, ar jai atiteko Gigo žiedas, o priedo dar ir Hado³ šalmas, ar ne“ (Platonas 2000: 612b).

Levinas, pasitelkdamas šią platoniškąją Gigo mito versiją, išryškina Gigo pranašumą kitų, jo nematančių, atžvilgiu. Tai, anot jo, yra totalizuojančio santykio pavyzdys. Kaip akcentuoja Robertas Bernasconis, „iš savo užslėptos esaties nematomo centro jis [Gigas, vakarietis – J. S.] reprezentuoja ir steigia pasaulį, į kurį skverbiasi, kuriuo manipuliuoja ir kurį kontroliuoja“ (Bernasconi & Wood 1988: 84). Taip Kitas yra įtraukiamas į tokią situaciją, kurios taisyklės jam nėra iki galo žinomos. Gigas, pats išlikdamas nematomas, gali manipuliuoti ir pajungti pasaulį bei kitus savo tvarkai. Jis slepiasi, jam pasaulis tampa scena. Ryšys su kitu išlaikomas, tačiau sava būtis nėra kildinama iš šio ryšio. „Gigo mitas yra Aš ir vidujybės, kuri egzistuoja neatpažinta, mitas“ (Levinas 2007: 61). Gigas Levinui – buvimo *tu pačiu* pavyzdys, atsiskyrusio taip, kad negirdimas *kito* kreipimasis. Drauge – tai visiška neatsakingumo būklė. Levinui kiekvienas iš mūsų iki susidurdami su *kitu* esame nematomais gigais, ir iš dalies tokiais liekame net ir susidūrę su *kitais*. Visais atvejais tai nurodo į atsiskyrimą, atsiribojimą. „Gigas žaidžia dvigubą žaidimą – buvimą (esatį) kitiems ir nesatį, kalbėjimą „kitiems“ ir vengimą kalbėti; Gigas yra pati žmogaus būklė, galimybė neteisenumui ir radikaliai egoizmui, galimybė priimti žaidimo taisykles, bet apgauldinėti“ (Levinas 2007: 173). Gigas simbolizuoja atsakomybės nebuvimą, prievartą be galimybės jai pasipriešinti. Ar įmanomas išėjimas iš Gigo

³ Hadas nematomumo šalma, gautą dovanų iš kiklopų, dėvėjo dešimtmečiame kare su Titanais. Prieš pirmą mūsų užsidėjęs šalma Hadas įsmuko į Titanų stovyklą ir sunaikino jų ginklus. Tai lėmė Hado, Dzeuso ir Poseidono pergalę. Nematomumo šalma užsidėdavo ir kiti graikų dievai ir didvyriai – Atėnė, Hermis, Persėjas.

situacijos? Kaip galima atskleisti Gigo paslaptį? Šis Levinas keliamas klausimas drauge reiškia ir paklausimą, ar kentėti neteisingumą, ar jį primesti? Ar pasinaudoti pranašesne situacija ir savo valdžiai pajungti *kitą*?

Levino filosofija rodo, kad iš tokios totalizuojančios situacijos galima išeiti ne tiesiog susikeičiant su *kitu* vietomis, ne apverčiant situaciją. Gigo paslaptį galima atskleisti ne veikiant prieš Kito engėją, bet veikiant vardan Kito. Kitaip tariant, tampant matomu arba dar radikaliau – veikiant vardan Kito net (ir būtent), jei esi nematoma. Tai atsisukimas į Kito veidą ir etinio santykio užmezgimas. Tokia komunikacija nėra paremta ontologine atpažinimo ir informacijos keitimosi struktūra.

Komunikacija su kitu: išraiška ir etika

Kitybė Levino filosofijoje nepasirodo tiesiogiai – ji susitinkama per veidą. Pats žodis „veidas“⁴ tarytum kreipia į kūnišką Kito patirtį, tačiau Levinas ne kartą kartoja, jog tai yra būtent ne kūniška Kito patirtis. „Veidas nėra paprasčiausiai plastinis pavidalas, bet pirmiausia įpareigojimas man, kreipimasis į mane, įsakymas man jam pasitarnauti. Ne tik veidui, bet ir kitam asmeniui, kuris šiuo veidu atsiveria man savo nuogybe, be išteklių, be apsaugos, savo skurdu, ir kartu kaip vieta, kur man įsakoma“ (Levinas & Guwy 2007: 122). Kitas sutrikdo *to paties* tolydumą ir vientisumą. Priešingai Heideggerio

išsakomam *romumui* [*Gelassenheit*], tai ne leidimas kitam būti, ne tai, kaip aš kitą veikiu, o kaip jis veikia mane. Veidas yra ne fenomenas, bet epifanija, ne esmė, bet imperatyvas: „Nežudyk“.

Veido temos įvedimas į Levino filosofiją išryškina, kad Kitas sutinkamas ne kaip informacija, ne kaip objektas, o kaip išraiška – Kitas žiūri į mane. Tai, nurodo Levinas, ne marmuras, iš kurio pasitraukę dievai, kuriuos jis vaizduoja (Levinas 1987: 55). Tai, kad veidas nėra pasaulio fenomenas⁵ ir kad yra „nepasauliškas“, liudija ne tiek jo nerealumą, o „tik tai, kad jis išplėstas iš bet kokio pasaulio tvarkai įprasto reikšmių konteksto, jis išskirtas iš būties kaip savotiškas nebuvinys“ (Keršytė 2001: 49). Veidas visados yra išraiškus ir taip kitas kreipiasi į mane, sutrikdo, įsiveržia į mano pasaulį. Tai, kad atpažįstu kito išraišką, jau yra atsakas jam. „Veidas nei atskleidžia [*découvrir*], nei slepia [*recouvrir*] esinį. Virš ir anapus formą apibūdinančios atverties ir paslėpties, veidas yra išraiška, substancijos egzistencija, daiktas savyje“ (Levinas 1987: 20).

Totalybėje ir begalybėje plėtojama veido tema parodo ontologijos transformaciją į metafiziką ir išveda link nesaties mąstymo. Santykis su Kitu pasirodo kaip santykis su Kito nesatimi. Levinui imponuoja Sartre'o mintis, kad „kitas asmuo [*Autrui*] yra gryna skylė pasaulyje“⁶. Teigdamas Kito nesatį, jo transcendenciją, Kitą Levinas nusako kaip pėdsaką: „Anapus iš kurio ateina veidas, reiškia kaip pėdsakas. <...> Veidas – kaip tik tokia unikali atvertis, kai anapusinio [*Transcendent*] reikšmingumas nepanaikina anapussybės, priversdamas ją įeiti į vidujybės *tvarką*, kai, priešingai, anapussybė išsilaiko kaip visuomet praėjusio anapusinio anapussybė“ (Levinas 1999: 57). Kito traktavimas kaip pėdsako ir kaip pasirodančio per veidą, išryškina

⁴ Keršytė atkreipia dėmesį į žodžio „veidas“ etimologiją prancūzų kalboje. Anot jos, „[a]trod, Levinas žaidžia fonetiniais žodžių *visage* [veidas] ir *visitation* [apsilankymas] sąskambiais. Kartu tai yra užslėpta priešprieša dar vienai sąvokai – *visée* – kuria fenomenologijoje nusakoma intencinė žiūra – sąmonės nukreiptumas į tai, kas nėra ji pati. Veidas apsilanko [*visage visite*], bet jis nėra siekiamas [*visé*] intencine žiūra <...>“ (Keršytė 1999: 70). Kaip matome, lietuvių kalboje šis daugiasluoksnis išnykta. Veidas veikia nurodo į veidrođį. Lietuvių kalbos žodyne veidas apibūdinamas kaip „pavidalas, išvaizda, forma“. Tačiau, tarkim, senas lietuviškas žodis „veizėti“, „veizdėti“ nurodo į žiūrėjimą, žvelgimą (Naktinienė, Paulauskas, Petrokienė, Vitkauskas & Zabarskaitė 2005).

⁵ Veido plastinė forma – ne epifanija, o estetinė dimensija (Levinas 1987: 61–74).

⁶ Deleuze'as tekste *Jis buvo mano mokytojas*, skirtame Sartre'ui ir parašytame praėjus tik mėnesiui po Sartre'o atsisakymo priimti Nobelio literatūros premiją, rašo: „Sartre'as lengvai susiejo žmogaus egzistenciją su „skylės“ pasaulyje ne-būtimi: maži niekio ežerai, jis juos vadino“ (Deleuze 2004: 77). Taip pat žr. (Wyschogrod 2000: 159).

Kito nereprezentatyvumą, jo nesatį, negalimybę jį apimti pažintinėmis kategorijomis. Levinui pėdsakus paliekantis Kitas jais nieko nenori pasakyti, tik palieka nepataisomai sutrikdytą tvarką. „Būtis kaip pėdsako palikimas – tai praėjimas, išvykimas, atsiskyrimas“⁷ (Levinas 1999: 59; 2006: 279). Kitas yra konkretus asmuo, bet jis nėra joks objektas. Priešingai, galima sakyti, kad nors Kitas yra sutinkamas, tačiau sutinkamas per *abstraktų* veidą. Iš Kito veido ateinanti transcendencijos, begalybės samprata yra anapus intencionalumo. Tai nėra sąmonės koreliatas.

Prieigą prie veido, transformuodamas fenomenologiją bei toldamas nuo pažinimo, kaip supratimo, Levinas įvardija kaip etinę. Veidas nieko neslepia ir nieko neparodo. Čia svarbi pati jo reikšmė be jokio konteksto, reikšmė ne kokios nors sistemos atžvilgiu. „Veidas yra prasmė dėl jos pačios“ (Levinas 1994: 87). Pasaulio konkretybėje veidas yra abstraktus – tai Levinas įvardija kaip jo nuogybę. Ši veido nuogybė yra visuomet pozityvi vertybė, prasminga pati savaime, turinti reikšmę anksčiau negu nukreipiami į ją šviesą, anksčiau negu bandome ją užvaldyti savuoju pažinimu ir įstatyti į savų vertybių ir prasmių kontekstą. Veido nuogybė Levino nusakoma kaip „išskirtinumas – atsiskyrimas pačioje pasirodymo gelmėje“ (Levinas 1999: 52). Tai atvira veido išstata be gynybos, veido tiesumas. Veido beginkliškumas, jo nuogybė yra veido skurdas ir vargas. Veidas į veidą situacijoje aš daugiau nesutampu su savimi, nes veidas kviečia atsakomybei. Patenkama į situaciją, kai neįmanoma išsisukti ir pasirinkimas neįmanomas. Kito reikalavimas yra išankstinis, dar prieš kalbą. Kito negaliu suprasti, galiu atsilipti, bet niekadęs nežinosiu, kaip jis reaguos. Kitas pasirodo anksčiau nei mes klausiamo apie būties prasmę. Veido dėka atsiranda galimybė Kitą sutikti anapus būties horizonto. Tai santykis su Kitu kaip pašnekovu, santykis su egzistuojančiu. Toks santykis pranoksta ontologiją ir mano

supratimo horizontą, o drauge tai yra pirminis santykis būtyje.

Kitas Levino filosofijoje yra sutinkamas, tačiau ši dialoginė struktūra yra ypatinga. Ji pranoksta tiek ontologinį santykį, tiek įprastinę dialoginę struktūrą. Levinas brėžia skirtumą tarp to, kas pasakyta (turinio), ir paties sakymo (išraiškos). Bet koks to, kas pasakyta, pasirodymas *logose*, yra ontologija. Tai, kas pasakyta, visada yra daiktavardis, visada palaikoma tvarka. „Ontologija gimsta tame, kas pasakyta. Ontologiją nustato būties ir esinių dviprasmiškumas. Fundamentinė ontologija, paneigdamą būties ir esinių painiavą, kalba apie būtį kaip atpažintą/identifikuotą esinį“ (Levinas 2008: 42, 43). Tai, kas pasakyta, Levinui yra pati esmė – už *logos* nėra esmės ar esinio. „Tai, kas pasakyta kaip veiksmoždis, yra esmės esmė. Esmė yra pats faktas, kad čia yra tema, pasirodymas, *doxa* ar *logos*, taigi tiesa“ (Levinas 2008: 39). Vakarų tradicijoje žinojimas tampa dvasingumo norma ir tokiu būdu Levinas mato įvykstant transcendencijos pašalinimą ir iš supratimo, ir iš filosofijos. Tuo tarpu sakymą Levinas interpretuoja kaip esantį anapus būties ir esinių dviprasmiškumo, ankstesnį už esmę ir identifikaciją: jis „žymi transcendenciją ar begalybę, kitaip nei būtis ir atotrūkį nuo esmės“ (Levinas 2008: 154). Tai yra išstatymas Kito veidui, skirtumas kaip neabejingumas vieno kitam. Sakymas – tai toks artumas su Kitu, kur išoriniai komunikacijos požymiai tampa antraeiliais. Šioje sekoje – Kitas visada pirmesnis. Knygoje *Kitaip negu būtis, arba anapus esmės* išplėtotą sakymo ir to, kas pasakyta, perskyra dar labiau paryškina kalbėjimo, kreipimosi, pačios kalbos svarbą Levino filosofijoje. Nurodydamas į Platono daromą perskyrą tarp rašto ir žodžio (Platonas 1996: 274b–277a)⁸, Levinas išryškina Kito žvilgsnio ir jo kreipimosi pirmenybę.

Sakymas yra Kito apsėsta būtis ir čia neįmanomas joks išsisukimas. Ryšys su kitu as-

⁷ *S'absoudre* (pranc. k.) – lietuviškame vertime verčiama kaip „atsiskyrimas“. Taip pat gali būti verčiama „atleidimas“ (kaip nuodėmių atleidimas).

⁸ „Raštas, Faidrai, turi kažką siaubingą, kuo jis iš tiesų yra panašus į tapybą – mat jos palikuonys stovi kaip gyvi, o jei jų ko nors paklaustumėi, jie labai iškilmingai tyli“ (Platonas 1996: 275d).

meniui užsimezga tiesiog pasakant – „Štai aš!“ [*me voici*]⁹. Pasakyti „štai aš“ reiškia ne tiek pranešti apie savo egzistenciją, kiek atsakyti kitam. Kitas savo nuogybe ir skurdu šaukiasi manęs, maldauja, atgręždamas savąjį veidą priešais manąjį jis mane pastebi. „Štai aš“ – aš negaliu nususukti, aš jau esu atsakingas, ryšys tarp mūsų jau užsimezgė. Kiek aš Kitam esu atsakingas – tiek šis man yra artimas. „Jis be dialogo, pasyvume nuo pat pradžių subordinuotas „štai aš“ (Levinas 2008: 145). Levino subjekto samprata nutolusi nuo tradicinės subjekto, tapatinamo su *cogito*, sampratos. Ne „aš mąstau“, bet „aš kalbu“. „Aš esu“ – *Aš reiškia štai aš* [*me voici*]. Levinas, aiškindamas šio „Aš esu“ pobūdį, nurodo į Biblinę ištarmę, kuri gali būti interpretuojama kaip išėjimas į atvertį, pasisiūlymas būti pasirinktam: „Štai aš, siųsk mane!“¹⁰. Jis visiškai atvirumas, pasakymas „štai aš“. Tai komunikacija, paremta etiniu atsakomybės santykiu, išvengiančiu ontologijos.

Ieškodamas atsakymo į klausimą, kaip įmanoma išsaugoti kitybę, neištraukiat jos į tapatybę, Levinas tokią galimybę randa būtent etinėje prieigoje. Filosofijos išmintimi laikytas žinojimas, pažinimas ir supratimas, tuo tarp Levinas siekia aptikti gilesnę, už žinojimo, pažinimo esančią dimensiją. Būtent gėris, gerumas, anot Levino, yra tai, kas yra pirmiau ir svarbiau nei pažinimas. Tikras metafizikos užbaigimas yra etika, nes tik ji išsaugo kitybę.

Išvados

Levino filosofijoje metafizika traktuojama ne kaip būties užmaršties istorija, bet kaip *kitaip nei būties*, kuri čia suprantama kaip kitybė, Kitas, istorija. Vakarų filosofija Levino pamatoma kaip persmelkta to paties ir kito skirtumo užmaršties. Kitybę sukonkretindamas ir traktuodamas kaip Kitą asmenį, Levinas išvelgia

ne ontologinę, o etinę metafizikos prasmę. Siekdamas ne tiek atmesti Vakarų filosofinę tradiciją, kiek išvelgti jos pozityvų aspektą, Levinas ieško, kaip išryškinti ir išsaugoti tai, kad metafizikoje įrašytas Kito, transcendencijos ilgesys ir nuojauta.

Kitybė Levino filosofijoje nepasirodo tiesiogiai – ji susitinkama per veidą. Veido temos įvedimas į Levino filosofiją išryškina, kad Kitas sutinkamas ne kaip informacija, ne kaip objektas, o kaip išraiška – Kitas žiūri į mane. Kitas dažniausiai suvoktas tik negatyviu būdu, galiausiai jį pajungiant supratimui arba supanašinant. Taip Vakarų filosofija, kitybę suvedama į tapatybę, lieka tapatybės, arba kitaip – totalybės filosofija. Tuo tarpu Levino filosofijoje atskleidžiama negalimybė Kitą apimti pažintinėmis kategorijomis. Kitas sutinkamas kaip pašnekovas, pabrėžiant pačios išraiškos, sakymo, o ne to, kas pasakyta, svarbą. Tokia komunikacija su Kitu yra visiškai atvirumas. Per etinį santykį su Kitu išsaugoma pati kitybė ir atskleidžiama etinė metafizikos prasmė.

Literatūra

Biblija, arba Šventasis Raštas. 2009. Vilnius: Lietuvos Biblijos Draugija.

Bernasconi, R. & Wood, D. (Eds.). 1988. *The Provocation of Levinas: Rethinking the Other*. London-New York: Routledge.

Cohen, R. A. 1994. *Elevations: the Height of the Good in Rosenzweig and Levinas*. Chicago: University of Chicago Press.

Deleuze, G. 2004. 1964. „He Was my Teacher“, in Lapoujade, D. (Ed.). *Desert Islands and Other Texts, 1953-1974*. Los Angeles-Cambridge: Semiotext(e), 77–80.

Derrida, J. 1995 (1967). „Violence and Metaphysics: An Essay on the Thought of Emmanuel Levinas“, in *Writing and Difference*. London: Routledge, 79–153.

Heidegger, M. 1949 (1947). *Über den Humanismus*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

Herodotas. 2008. *Istorija*. Vilnius: Vaga.

⁹ Hineni (hebr. k.).

¹⁰ „Tada išgirdau Viešpaties balsą: „Ką man siųsti? Kas gi bus mūsų pasiuntinys?“ O aš atsiliepiu: „Štai aš, siųsk mane!“

- Keršytė, N. 1999. „Diakonija anapus dialogo“, *Baltos lankos* 11: 63–83.
- Keršytė, N. 2001. „Kitas veidas“, in Levinas, E. *Apie Dievą, ateinantį į mūsų*. Vilnius: Aidai, 7–60.
- Levinas, E. 1987. *Collected Philosophical Papers*. Boston: M. Nijhoff.
- Levinas, E. 1990. *Difficult Freedom: Essays on Judaism*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Levinas, E. 1996 (1951). „Is Ontology Fundamental?“, in Peperzak, A. T., Critchley, S. & Bernasconi, R. (Eds.). *Basic Philosophical Writings*. Bloomington: Indiana University Press, 1–10.
- Levinas, E. 1999 (1949). „Kito pėdsakas“, *Baltos lankos* 11: 43–62.
- Levinas, E. 2001 (1982). *Apie Dievą, ateinantį į mūsų*. Vilnius: Aidai.
- Levinas, E. 2003 (1935). *On Escape = De l'évasion*. Stanford: Stanford University Press.
- Levinas, E. 2006 (1949). *En découvrant l'existence avec Husserl et Heidegger*. Paris: Librairie philosophique J. Vrin.
- Levinas, E. 2007 (1961). *Totality and Infinity: an Essay on Exteriority*. Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Levinas, E. 2008 (1974). *Otherwise than Being or Beyond Essence*. Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Lévinas, E. 1994 (1982). *Etika ir begalybė*. Vilnius: Baltos lankos.
- Levinas, E.; & Guwy, F. 2007 (1986). „Veido asimetrija. France'as Guwy kalbina Emmanuelį Leviną Nyderlandų televizijai“ (1986), *Baltos lankos* 24: 122–131.
- Naktinienė, G.; Paulauskas, J. ir kt. (Eds.). 2005. *Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Plato. *Sophist*. Prieiga per internetą: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0172%3Atext%3DSoph>. [žiūrėta 2011 02 15].
- Platonas. 1995. „Timajas“, iš Platonas. *Timajas. Kritis*. Vilnius: Aidai, 47–159.
- Platonas. 1996. *Faidras*. Vilnius: Aidai.
- Platonas. 2000. *Valstybė*. Vilnius: Pradai.
- Raffoul, F. 2005. „Being and the Other: Ethics and Ontology in Levinas and Heidegger“, in Nelson, E. S., Kapust, A., Still, K. (Eds.). *Addressing Levinas*. Evanston: Northwestern University Press, 138–151.
- Sartre, J. 2005 (1943). *Being and Nothingness: an Essay on Phenomenological Ontology*. London: Routledge.
- Wyschogrod, E. 2000. *Emmanuel Levinas: the Problem of Ethical Metaphysics*. New York: Fordham University Press.

ETHICAL MEANING OF METAPHYSICS AND COMMUNICATION *OTHERWISE*: E. LEVINAS

Jolanta Saldukaitytė

The Levinasian critique of the Western philosophical tradition can be named, with Heidegger in mind, “forgetfulness”. But instead of forgetfulness of being it would now be forgetfulness of the “otherwise than being” (*autrement q’être*). Analyzing the idea of alterity and stressing the aspect of difference, it is shown that otherness for Levinas is met not conceptually or self-reflectively or even ontologically but through the expressivity of the face, the face of the other person. That leads to the communication with the other. Discussing this encounter with the other and nature of communication it is shown how Levinas avoids the ontological relation and goes back to the forgotten ethical dimension of metaphysics.

Keywords: metaphysics, otherness, ethics, face, communication.

Įteikta 2012-12-20; priimta 2013-02-21